

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

THE IMPACT OF INFORMATION WARFARE ON THE FORMATION OF POLITICAL CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF A FULL-SCALE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Венгер О.М.,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри управління та адміністрування
Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю.М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-3758-7891

У статті розглядаються основні теоретико-методологічні аспекти поняття «інформаційної війни», її впливу на політичну свідомість. Проаналізовано основні дефініції поняття «інформаційна війна», методи та складники інформаційної війни, її вплив на людей і суспільство. Розглянуто різноманітні аспекти інформаційної війни як одного з інтелектуальних видів протистояння. Досліджено форми, методи та складники інформаційних війн, їх вплив на свідомість і поведінку людей і суспільства. Автор звернув увагу на вплив інформаційної війни на політичну свідомість і важливість урахування цього впливу під час розроблення й реалізації політики національної безпеки. Зроблено висновок, що у виробленні національної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки передовсім необхідна тверезе оцінювання сьогоденного стану, особливостей і перспектив розвитку інформаційної зброї та засобів її застосування. Таке оцінювання є базовою передумовою для вироблення зовнішньої й внутрішньої політики держави, військові й військово-технічні компоненти якої могли б запобігати виникненню загроз і надійно забезпечили б безпеку країни. При цьому важливо зрозуміти, що загроза інформаційної війни та інформаційної злочинності в широкому контексті є фактором прихованого військово-політичного тиску й залякування, фактором, що здатен порушити світову та регіональну стабільність і безпеку. Саме тому в широкому плані повинен здійснюватися моніторинг загроз застосування інформаційної зброї та перманентне оцінювання ефективності функціонування систем протидії їй. Розв'язання проблеми інформаційних загроз країні дасть змогу забезпечити захист інтересів суспільства й держави, гарантуватиме право громадян на отримання якісної й об'єктивної інформації.

Ключові слова: інформація, інформаційна війна, інформаційний вплив, інформаційна зброя, пропаганда, політична свідомість.

The article examines the main theoretical and methodological aspects of the concept of "information warfare" and its impact on political consciousness. The main definitions of the concept of "information warfare", methods and components of information warfare and its impact on people and society are analyzed. Various aspects of information warfare as one of the intellectual types of confrontation are considered. The forms, methods and components of information warfare, their impact on the consciousness and behavior of people and society are studied. The author draws attention to the impact of information warfare on political consciousness and the importance of taking this impact into account in the development and implementation of national security policy. It is concluded that the development of a national policy in the field of information security requires, first of all, a sober assessment of the current state, features and prospects of development of information weapons and means of their use. Such an assessment is a basic prerequisite for developing the foreign and domestic policy of the State, the military and military-technical components of which could prevent threats and reliably ensure the security of the country.

At the same time, it is important to understand that the threat of information warfare and information crime in a broader context is a factor of hidden military and political pressure and intimidation, a factor that can disrupt global and regional stability and security. That is why the threats of using information weapons should be monitored on a broad scale and the effectiveness of countermeasures should be continuously assessed. Solving the problem of information threats to the country will help to protect the interests of society and the State, and will guarantee the right of citizens to receive quality and objective information.

Key words: information, information warfare, information influence, information weapons, propaganda, political consciousness.

Вступ. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в епоху глобалізації та розвитку інформаційних технологій спостерігається зміщення акцентів динаміки сучасних конфліктів, де все більшого значення набуває інформаційний складник. Сьогодні інформація стала головною «зброєю», за допомогою якої вирішуються конфлікти. Особливою

актуальності ця тема набула для нашої країни під час російської агресії. Війна почалася задовго до збройного конфлікту, вона почалася саме з інформаційної війни, яка протягом років формувала підґрунтя для початку воєнних дій.

Сучасні інформаційні війни спрямовані на маніпулювання громадською думкою, формування

стереотипів і перекручування фактів. Вони можуть впливати на погляди та переконання громадян, викликати паніку й негативне ставлення до певних подій чи осіб, підмінювати національні ідеї та духовні цінності. Це частина ідеологічної боротьби. Інформаційні війни безпосередньо не призводять до руйнувань і загибелі людей, але вони є впливовим засобом для формування «правильних» уявлень, створення «образу ворога» й підґрунтям для реального збройного конфлікту.

Розуміння цих процесів допомагає країнам розробляти ефективні стратегії протидії інформаційним загрозам і забезпечувати національну безпеку. З розвитком інформаційних технологій зростає потенціал для інформаційних атак і маніпуляцій, що ставить під загрозу кібербезпеку та вимагає розроблення відповідних дій. Крім того, інформаційна війна може вплинути на міжнародні відносини й викликати політичну напруженість у відносинах між країнами. Розуміння їхньої природи та впливу допомагає країнам формулювати зовнішню політику і стратегії взаємодії з іншими державами.

Ця тема є особливо важливою в сучасному світі, де інформація розповсюджується швидше, ніж будь-коли, і може безпосередньо впливати на громадську думку й політичні процеси.

Мета статті полягає в аналізі теоретичних аспектів впливу інформаційної війни на свідомість, а також визначенні основних способів і методів впливу інформаційного простору на свідомість пересічних громадян.

Методологічною основою дослідження є структурно-функціональний підхід, методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, систематизації, включеного спостереження.

Результати дослідження. Друга половина ХХ століття ознаменувалася появою принципово нової зброї – інформаційної, відповідно, виник і новий вид війни – інформаційна війна. Якщо до появи інтернету ведення інформаційної війни обмежувалося доступом до ЗМІ, то з поширенням усесвітньої мережі кордони між територіями зникли – і протиборчі сили отримали можливість вторгтися в інформаційний простір, соціальні структури й державну політику.

Серед українських учених значну увагу питанням інформаційно-психологічних впливів та інформаційно-психологічної безпеки приділяли такі науковці, як В. Алещенко, В. Горбулін, М. Дзюба, Я. Жарков, О. Литвиненко, Г. Ложкін, Є. Магда, В. Петрик, Г. Почепцов, В. Остроухов, Ю. Радковець, А. Сафін та інші науковці. Серед іноземних авторів варто зазначити роботи М. Бангеманна, П. Дракера, Д. Лайона, М. Маклюена, Д. Рісмана, Е. Тоффлера, Х. Шрадера й ін.

Сам термін «інформаційна війна» нині має більше публіцистичний характер і ще не отримав

сталого визнання. Про це свідчать безперервні дискусії з приводу того, що насправді криється під цим поняттям, а також суперечки з приводу коректності та практичної застосовності цього терміна до тієї сфери соціальних відносин, яку прийнято називати інформаційним протиборством або конфліктом інтересів в інформаційній сфері соціальних систем.

Уперше термін «інформаційна війна» вжив Т. Рон у звіті «Системи зброї й інформаційна війна», підготовленому ним у 1976 р. [1]. Він підкреслював, що інформаційна інфраструктура є ключовим аспектом американської економіки, водночас вона стає і вразливою метою як у воєнний, так і в мирний час.

Науковці Оксфордського й Хартфордширського університетів визначають інформаційну війну як процес «використання інформаційно-комунікаційних технологій з наступальною або оборонною метою для негайного вторгнення, підризу або контролю над ресурсами опонента» [2].

Американські автори – Крістофер Вайт, Тревор Тралл і Брайан М. Мазанець, децю по-іншому визначають інформаційні війни – як «навмисне маніпулювання або використання інформації однією стороною щодо супротивника для впливу на вибір і рішення, які він приймає, з метою отримання військової або стратегічної вигоди, порівнюючи цю дефініцію з визначенням Міністерства оборони США [3].

Інформаційно-довідкові видання України, зокрема Велика українська енциклопедія, під інформаційною війною вбачають форму протиборства між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними або іншими структурами), яка передбачає вживання комплексу заходів із завдання шкоди інформаційній сфері протилежної сторони й захисту власної інформаційної безпеки [4].

Інформаційну війну як «форму ведення інформаційного протистояння між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними та іншими структурами), яка передбачає проведення комплексу з нанесення шкоди інформаційній сфері конкуруючої сторони й захисту власної інформаційної сфери, конкуруючої сторони й захисту власної інформаційної безпеки» розглядає Я. Малик [5].

Як «цілеспрямований вплив на суспільну свідомість противника для досягнення інформаційної переваги, політичних чи військових цілей (у разі інформаційної війни між окремими державами) шляхом заподіяння шкоди інформації та інформаційним системам супротивника» трактують інформаційну війну О. Данильян та О. Дзьобань [6].

На основі зазначених визначень поняття «інформаційна війна» можна виокремити певні його специфічні риси явища:

- об'єктом інформаційної війни є масова й індивідуальна свідомість;
- у ході інформаційної війни відбувається нав'язування «своїх» цілей;
- як засоби доведення керівного впливу до масових аудиторій використовуються ЗМІ, інтернет та інші канали передачі інформації;
- в операціях інформаційної війни широко використовується фальсифікована інформація;
- в операціях інформаційної війни не задіяні методи, що використовуються в інших формах боротьби, такі як фізична шкода, залякування, психотропні речовини тощо.

У 1995 р. М. Лібікі написав роботу «Що таке інформаційна війна?», яка характеризується комплексним підходом. У роботі автор відзначає: «... є кілька різних форм інформаційної війни... командно-адміністративна війна, війна на основі розвідки, радіоелектронна боротьба (радіоелектронна або криптографічні методи), психологічна війна, «хакерська» війна, економічна інформаційна війна, кібервійна» [7, с. 11].

Варто зазначити, що сьогодні політика й інформаційна війна – поняття взаємозумовлені, адже будь-які воєнні дії – завжди прояв політичної волі. Саме тому варто враховувати вплив інформаційних воєн на політичний простір загалом і формування політичної свідомості зокрема.

По-перше, інформаційна війна є складником політичної війни: маючи універсальний характер, вона може вестися в економічній, соціальній, оборонній, духовній сферах.

По-друге, політичний чинник завжди впливає на зміст інформаційної війни: «політичний чинник визначає концепцію (доктрину) інформаційного протистояння, форми і способи її організації, засоби, способи й особливості ведення; розмах і тривалість, забезпечення матеріальними й фінансовими ресурсами» [8, с. 53–54].

На думку Б. Калініченко, «політологічне осмислення інформаційної війни гостро необхідне для формування цілісної політичної та воєнної стратегії держави... Інформаційне протистояння найчастіше відбувається між людськими спільнотами, що належать до різних цивілізацій або представляють різні системи цінностей, політичні режими та ідеології. Характерними ознаками інформаційних війн є їх безперервність і розгортання не лише під час збройного протистояння, а й у мирні часи» [9, с. 258].

Формування політичної свідомості в сучасному світі неможливе без доступу до інформації. Однак інформаційний простір може бути забруднений фейковими новинами, маніпуляціями та пропагандою, що може впливати на формування політичної свідомості громадян, тому фільтрація інформаційного простору є важливим елементом формування політичної свідомості. Це означає, що громадяни

повинні мати доступ до об'єктивної та достовірної інформації про політичну ситуацію у країні та світі. Фільтрувати інформаційний простір можна різними способами, наприклад, регулюючи діяльність ЗМІ, контролюючи поширення фейкових новин і маніпулятивних матеріалів у соціальних мережах, підвищуючи рівень медіаграмотності громадян тощо [10].

Серед усіх технологій і спеціальних прийомів, що використовуються для психологічного впливу, ЗМІ є найефективнішими маніпуляторами, спрямованими на оперативне та стратегічне управління громадською думкою, саме тому вони наразі є одним із векторів інформаційної війни. Зміна установок, управління сприйняттям інформації призводять до контролю над поведінкою людей без урахування їхніх інтересів. Використання ЗМІ державою або організаціями у своїх інтересах і поширення надмірних обсягів інформації збільшує ризик того, що ці матеріали будуть спотворені або повністю неправдиві з метою деморалізації цільової аудиторії видання або населення в країні [11].

Усвідомлюючи важливість формування правильної політичної свідомості, ми можемо захистити себе від психологічних спроб змінити нашу думку, саме тому дуже важливо перевіряти інформацію з кількох джерел, а найефективнішим способом є пошук інформації на офіційних сайтах.

Також важливо досліджувати обидві сторони аргументації та знаходити об'єктивну інформацію, не довіряти лише одній стороні й завжди робити висновок, проаналізувавши всі можливі варіанти. Також потрібно уникати маніпуляцій і пропаганди, а головне, політичні погляди можуть впливати на спосіб подачі інформації, тобто погляди та сприйняття ситуації можуть відрізнитися, навіть якщо інформація подається однаково, але сприйняття людей може сформувати кардинально різні судження про наратив, що може призвести до дезорієнтації в майбутньому.

Якщо говорити про інформаційний вплив на свідомість людини, то, за даними досліджень, найбільш вразливими категоріями населення є молодь і люди похилого віку. До того ж ворожі пропагандистські наративи можуть мати серйозні наслідки не лише для психологічної стійкості людей, а й для їхніх політичних переконань та участі в громадському житті. Серед можливих наслідків такі:

1. Психологічна дезорієнтація: нав'язування неправдивої, негативної та спотвореної інформації може призвести до психологічної дезорієнтації населення. Наприклад, є велика кількість інформації й важко перевірити її достовірність. Це може зумовити появу сумнівів людей щодо повідомлень, які вони отримують, і негативно вплинути на їхнє бажання брати участь у демократичному процесі. Також дезорієнтація може призвести до страху,

паніки, роздратування, невизначеності щодо переконань і майбутніх перспектив, що може негативно вплинути на життя й свідомість зазначених верств населення.

2. Маніпулювання громадською думкою: ворог веде інформаційну війну з метою створення позитивного сприйняття суспільством насправді ворожих ідей і переконання, які не слугують його інтересам, але зустрічаються в соціальних мережах.

3. Зниження довіри до державних інституцій: ІВ також спрямована на підризу довіри населення до державних інституцій. Це може негативно вплинути на бажання брати участь у політичному й суспільному житті країни, тим самим загрожуючи демократії та соціальній стабільності.

4. Створення передумов для соціальної радикалізації: поширення викривленої інформації в поєднанні із закликами до активності також може спонукати людей приєднуватися до маргіналізованих груп і рухів з метою насильницького захоплення державної влади або повалення конституційного ладу.

5. Крім того, ІВ може призвести до зростання міжрасової та міжрелігійної ворожнечі. Через поширення фейкових новин і маніпуляцій може створюватися штучний конфлікт між різними групами населення, який може призвести до насильства й іншого негативного впливу [12].

Висновки. Таким чином, сьогодні серйозним викликом для суспільства є інформаційна війна. Технологічний розвиток, зокрема поширення мережевих комунікацій, дав людству не лише певні переваги, а й можливість для масової маніпуляції свідомістю й вивів конфлікти між державами на новий рівень. Тому дуже важливо використовувати наявні у світовій практиці методи протидії інформаційним війнам. Це передусім використання інформаційно-просвітницьких заходів, які надають суспільству фактичну інформацію про події. Це основа боротьби з дезінформацією, яка може поширюватися через соціальні мережі та медіа-платформи.

Одним із основних інструментів інформаційно-освітніх кампаній є освіта. Усі українські універ-

ситети, а також професійно-технічні навчальні заклади, незалежно від спеціалізації, можуть і повинні враховувати це в роботі зі студентами, надаючи їм знання й засоби критичного мислення, раціоналізму й аналізу інформації.

Формуючи свідомих громадян держави, держава виховуватиме й політично свідомих людей, адже їхня здатність критично мислити, піддавати ситуацію аналізу й обґрунтуванню вже створює суспільство, яке може впливати на добробут своєї держави, беручи участь в ухваленні питань внутрішньої та зовнішньої політики.

Для вироблення національної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки передовсім необхідна тверезе оцінювання сьогоденного стану, особливостей і перспектив розвитку інформаційної зброї і засобів її застосування. Таке оцінювання є базовою передумовою для вироблення зовнішньої й внутрішньої політики держави, військові та військово-технічні компоненти якої могли б запобігати виникненню загроз і надійно забезпечили б безпеку країни. При цьому важливо зрозуміти, що загроза інформаційної війни й інформаційної злочинності в широкому контексті є фактором прихованого воєнно-політичного тиску та залякування, фактором, що здатен порушити світову й регіональну стабільність і безпеку. Саме тому в широкому плані повинен здійснюватися моніторинг загроз застосування інформаційної зброї та перманентне оцінювання ефективності функціонування систем протидії цій зброї. Розв'язання проблеми інформаційних загроз країні дасть змогу забезпечити захист інтересів суспільства й держави, гарантуватиме право громадян на отримання якісної та об'єктивної інформації.

Щодо перспектив подальших досліджень, то важливим напрямом є подальший розвиток науково-практичних основ інформаційної безпеки як складника національної безпеки держави. Також подальшого розвитку потребують науково-практичні дослідження щодо розроблення нових тактик, стратегій, доктрин державного управління в царині захисту інформаційного простору, інформаційної безпеки держави й суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проноза І.І. Інформаційна війна: сутність та особливості прояву. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 61. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/61_2018/9.pdf.
2. Taddeo M. Information warfare: A philosophical perspective. In *The Ethics of Information Technologies*. 2020. URL: <https://uhra.herts.ac.uk/bitstream/handle/2299/8987/904727.pdf?sequence=1>.
3. Whyte C., Thrall A.T., Mazanec B.M. (Eds.). *Information Warfare in the Age of Cyber Conflict*. London : Routledge and CRC, 2020. 279 p.
4. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0.
5. Малик Я. Інформаційна війна і Україна. *Демократичне врядування*. 2015. Вип. 15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_3.

6. Данильян О., Дзьобань О. Інформаційна війна у медіапросторі сучасного суспільства. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»*. 2022. Том 3. № 54. С. 11–29. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265589>.
7. Libicki M.C. What is information warfare? Washington : National defense university, 1995. 104 p.
8. Інформаційно-психологічна боротьба у военній сфері : монографія / Г.В. Певцов, А.М. Гордієнко, С.В. Залкін, С.О. Сідченко, А.О. Феклістов, К.І. Хударковський. Харків : Вид. Рожко С.Г., 2017. 275 с.
9. Калініченко Б.М. Інформаційна війна: чинники ескалації і засоби протидії : монографія / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ : Видавець Чабаненко Ю., 2020. 350 с.
10. Венгер О., Постол О. Формування політичної свідомості в умовах повномасштабної російсько-української війни. *Humanities studies. Zaporizhzhia* : Zaporizhzhia National University. 2023. Vol. 93. № 16. P. 95–102.
11. Воронкова В., Кивлюк О., Андриякайтене Р. Еволюція від активного відповідального громадянства до цифрового в контексті критичного мислення: досвід країн ЄС. *Humanities studies. Zaporizhzhia* : Zaporizhzhia National University. 2023. Vol. 91. № 14. P. 23–34.
12. Інформаційна війна та її вплив на молодь (аналіз ефективності інформаційно-просвітницьких заходів). *Центр економіко-правових досліджень*. URL: <https://el-research.center/2023/03/27/informatsiynaviyna-ta-yiyi-vplyv-na-molod-analiz-efektyvnosti-informatsiyno-prosvitnytskykh-zakhodiv/>.

REFERENCES:

1. Pronoza, I.I. (2018). Informatsiina viina: sutnist ta osoblyvosti proiavu [Information warfare: essence and features of manifestation]. *Aktualni problemy polityky*, 61. Retrieved from: http://app.nuoua.od.ua/archive/61_2018/9.pdf [in Ukrainian].
2. Taddeo, M. (2020). Information warfare: A philosophical perspective. In *The Ethics of Information Technologies*. Retrieved from: <https://uhra.herts.ac.uk/bitstream/handle/2299/8987/904727.pdf?sequence=1>.
3. Whyte, C., Thrall, A.T., & Mazanec, B.M. (2020). (Eds.). *Information Warfare in the Age of Cyber Conflict*. London : Routledge and CRC. 279 p.
4. Velyka Ukrainska entsyklopediia. Retrieved from: https://vue.gov.ua/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0 [in Ukrainian].
5. Malyk, Ya. (2015) Informatsiina viina i Ukraina [Information warfare and Ukraine]. *Demokratychnе vriaduvannia*, 15. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_3 [in Ukrainian].
6. Danylian, O., & Dzoban, O. Informatsiina viina u mediaprostori suchasnoho suspilstva [Information warfare in the media space of modern society]. *Visnyk NluU imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 3 (54), 11–29. Retrieved from: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265589> [in Ukrainian].
7. Libicki, M.C. (1995). What is information warfare? Washington : National defense university. 104 p.
8. Pievtsov H.V., Hordiienko A.M., Zalkin S.V., Sidchenko S.O., Feklistov A.O., Khudarkovskyi K.I. (2017). Informatsiino-psykholohichna borotba u voieniui sferi: monohrafiia [Information and psychological warfare in the military sphere: monograph]. Kharkiv : Vyd. Rozhko S.H. [in Ukrainian].
9. Kalinichenko, B.M. (2020). Informatsiina viina: chynnyky eskalatsii i zasoby protydii: monohrafiia [Information warfare: factors of escalation and means of counteraction: monograph]. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv. 350 s. [in Ukrainian].
10. Venher, O., Postol, O. (2023). Formuvannia politychnoi svidomosti v umovakh povnomasshtabnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Formation of political consciousness in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war]. *Humanities studies. Zaporizhzhia* : Zaporizhzhia National University, vol. 93, no. 16, 95–102 [in Ukrainian].
11. Voronkova, V., Kyvliuk, O., Andriukaitene, R. (2023). Evoliutsiia vid aktyvnoho vidpovidalnoho hromadianstva do tsyfrovoho v konteksti krytychnoho myslennia: dosvid krain YeS [Evolution from active responsible citizenship to digital in the context of critical thinking: the experience of EU countries]. *Humanities studies. Zaporizhzhia* : Zaporizhzhia National University. 2023, vol. 91, no. 14, 23–34 [in Ukrainian].
12. Tsentr ekonomiko-pravovykh doslidzhen (2023). Informatsiina viina ta yii vplyv na molod (analiz efektyvnosti informatsiino-prosvitnytskykh zakhodiv) [Information warfare and its impact on youth (analysis of the effectiveness of information and educational activities)]. Retrieved from: <https://el-research.center/2023/03/27/informatsiynaviyna-ta-yiyi-vplyv-na-molod-analiz-efektyvnosti-informatsiyno-prosvitnytskykh-zakhodiv/>.